

ZYGMUNT ZBYROWSKI

WSP w Bydgoszczy

FOLKLORYZM POEMATÓW PAWŁA WASILJEWA

Paweł Wasiljew /1910-1937/ był w poezji rosyjskiej lat trzydziestych postacią wyjątkową, oryginalną i kontrowersyjną. Zarówno jego życie osobiste, niejednokrotnie skandaliczne, epatujące środowisko literackie, jak też twórczość wywoływały ostre spory, polemiki, a najczęściej zdecydowane potępienie. Ówczesna krytyka oskarżała go o idealizację zachowawczych tradycji kozackich, nazywano go wręcz poetą kułackim¹. Dzisiejsi badacze podchodzą do zagadnienia z większym dystansem i zrozumieniem złożoności postawy społecznej, ideowej i moralnej poety. Z perspektywy czasu widać nie tylko podziw dla kozackich tradycji i obyczajów, lecz również krytycyzm i ironię². Całościowy ogląd jego twórczości z dużej perspektywy czasowej pozwala też dostrzec ewolucję, poszukiwania ideowe i artystyczne, próby krytycznej oceny własnej przeszłości oraz postaw i poglądów bliskiego mu środowiska.

Nad twórczością Wasiljewa zarówno tematycznie, jak też ideowo i warsztatowo dominują doświadczenia dzieciństwa i wczesnej młodości, które spędził w stancy kozackiej. Wywodził się z rodziny nauczycielskiej, a więc nie był wprost związany więzami krwi z otaczającym go żywiołem kozackim. Lecz środowisko to bardzo silnie oddziało na kształtowanie jego osobowości twórczej, systemu wartości etycznych i estetycznych. Życie na wsi sprawiło, że miał szczęście bezpośrednio obcować i zanurzyć się w przyrodzie syberyjskiej, bujnej, urozmaiconej i barwnej. Pozostawiło to trwałe ślad w jego poezji. Przyroda i życie na wsi stały się ideałem i punktem odniesienia w jego postawie życiowej i artystycznej.

Był urzeczony życiem codziennym stancy kozackiej nad Irtyszem, znał problemy i konflikty społeczne, moralne i ideowe nurtujące i dzielące jej mieszkańców. A przede wszystkim obserwował obyczaje, a zapewne również uczestniczył w tradycyjnych obrzędach, świętach, uroczystościach rodzinnych i zbiorowych, co pozwalało mu chłonąć świat folkloru, obcować na co dzień z pieśniami, bajkami, czastuszkami. Twórczość ludowa stała się dla niego głównym źródłem obrazów poetyckich, metafor, symboli, porównań. Czerpał również ze skarbnicy języka ludowego. Na jego więź z folklorem i stosunek do niego silny wpływ wywarł dziadek ze strony ojca, który zbierał i opowiadał bajki, śpiewał ludowe pieśni. W wędrownych po okolicznych wsiach towarzyszył mu wnuk³.

W spuściźnie poetyckiej Wasiljewa znaczące miejsce zajmują poematy. Był to gatunek, w którym chętnie się wypowiadał. Spożytkowywał go do podejmowania ważnej problematyki, dla prezentowania bliskich sobie wartości społecznych, moralnych i artystycznych. Pisanie poematów towarzyszyło całej jego krótkiej, lecz niezwykle aktywnej i intensywnej drodze twórczej. Od samego początku interesowała go duża forma poetycka, poszukiwał w niej własnych rozwiązań, próbował sił w różnych odmianach gatunkowych. Pozostawił niezrealizowane pomysły i niezakończone utwory.

Klasyfikacja wewnątrzgatunkowa poematów Wasiljewa jest stosunkowo prosta i przejrzysta. Dość wyraźnie dzielą się one na odmianę liryczną i epicką. Nie znajdujemy natomiast u niego poematu epicko-lirycznego, odmiany preferowanej przez większość poetów rosyjskich dwudziestego wieku. Być może on również sięgnąłby z czasem po tę formę, bardzo wygodną, poręczną, urozmaiconą artystycznie i niezwykle pojemną w aspekcie tematyczno-problemowym. Poematy epickie Wasiljewa dzielą się na historyczne i poświęcone współczesności. Czasem te dwie płaszczyzny chronologiczne występują w jednym utworze. W poematach lirycznych poeta najczęściej na kanwie wspomnień o własnym wiejskim dzieciństwie i młodości dokonywał krytycznego przewartościowania własnego życia, wyrażał wprost swój stosunek do miasta i wsi, przyrody i cywilizacji, snuł refleksje o sobie i swoich czasach, usiłował uświadomić sobie własne miejsce w historii i w sztuce. Spróbował stworzyć cykl poematów lirycznych *“Времена года” / “Pory roku” / - “Лето”, 1932 / “Lato” / i “Август”, 1932 / “Sierpień” /*. W tych utworach oraz w poemacie *Одна ночь, 1933 / “Jedna noc” /* i nieukończonych *“Автобиографических главах”, 1934 / “Rozdziały autobiograficzne” /* dokonał głębokiej samoanalizy, w namiętnych apostrofach lirycznych zwracał się wprost do różnych adresatów - przyjaciela, ukochanej, przyrody.⁴ Utwory te częściowo grzeszyły narracyjnością, opisowością i deklaratywnością⁵.

Bardziej zapewne pociągała go poetycka epika. Poematy utrzymane w konwencji epickiej odznaczają się dużą różnorodnością tematyczną i stylistyczną. Podejmuje w nich poeta urozmaiconą problematykę, zaś akcję ich umieszcza w różnym miejscu i czasie. Pierwszy duży utwór poetycki *Песня о гибели казачьего войска, 1929-1930 / Pieśń o zgubie wojska kozackiego /* tylko z zastrzeżeniami może być określona gatunkowo jako poemat. Brakuje mu bowiem jednolitej fabuły, zastąpionej kilkoma epizodami fabularnymi wzbogaconymi i uzupełnionymi przez bajki, pieśni i czastuszki. Podobnie jak w tym utworze do wydarzeń z czasów wojny domowej nawiązał Wasiljew w krótkim poemacie narracyjnym *Принц Фома, 1936 / Książę Tomasz /*, w którym przedstawił epizod z walk na Syberii. W satyrycznym ujęciu problemów współdziałania przywódców oddziałów anarchistycznych z zachodnimi sojusznikami ujawnia się ideowa pozycja poety. Ironiczny dystans sygnalizuje autor w tytule utworu.

Kryteriom gatunkowym poematu epickiego najdoskonalej odpowiada *“Соляной бунт”, 1933 / “Bunt solny” /*. Nie przeczy temu obecność w jego strukturze pierwiastków

lirycznych. Dominuje fabuła rozwijająca się dynamicznie zgodnie z zasadą chronologiczną, oparta na ostrych konfliktach społecznych i narodowych, obfitująca w ważne wydarzenia, w których uczestniczą wyraziście zarysowane postacie bohaterów indywidualnych oraz charakterystyczne zbiorowości ludzkie. Kolizja dwóch obozów znalazła doskonałe odzwierciedlenie w kontrastowym ujęciu nie tylko ich interesów i racji ideowych, lecz również w spożytkowaniu przeciwstawnych chwytów i środków artystycznych, np. w kompozycji /przeplatanie się fragmentów poświęconych obu stronom konfliktu/. Jest to realistyczny poemat społeczno-psychologiczny. Ważną problematykę historyczną przekazuje autor zarówno środkami narracyjnymi, jak też zapoznając czytelnika z bogatym życiem wewnętrznym, działaniami, uczuciami i myślami bohaterów.

Jednoznacznie epicki charakter ma poemat *Синицин и К^о*, 1934 /*Sinicyn i spółka*/. Na tle burzliwego rozwoju ekonomicznego Syberii w drugiej połowie XIX w. /m.in. poszukiwania i wydobywanie złota/ przedstawił poeta dzieje typowego dla tamtego miejsca i czasu wzrostu bogactwa i znaczenia rodu kupieckiego. Obiektywna narracja pozwala wszakże zauważyć krytyczny, ironiczny dystans Wasiljewa wobec opisywanych procesów, zdarzeń i bohaterów. Była to pierwsza część zaplanowanej, lecz niezrealizowanej trylogii *Большой город* /*Wielkie miasto*/.

W kolejnym poemacie epickim, urozmaiconym jednak gatunkowo przez wprowadzenie czynników lirycznych i dramatycznych, *Христоробовские ситцы*, 1936 /*Perkale Christolubowa*/ historia przeplata się ze współczesnością. Dwie epoki dziejowe /okres przedrewolucyjny i lata trzydzieste/ łączy postać tytułowego bohatera, malarza Christolubowa, który będąc człowiekiem starej daty, przechodzi dość schematyczny i niezbyt umotywowany psychologicznie przełom ideowy i usiłuje odnaleźć swoje miejsce w nowej rzeczywistości. W utworze tym poeta dał wyraz nurtującym go problemom miejsca i roli sztuki w życiu, które sporadycznie i epizodycznie podejmował też w innych poematach epickich. Wiele uwagi i trudnych refleksji poświęcił im w poematach lirycznych, szukając źródeł własnych błędów i porażek, oceniając rolę środowiska i krytyki artystycznej.

Współczesna tematyka dotycząca życia wsi syberyjskiej znalazła się w centrum uwagi poety w dwóch poematach epickich: *Кулаки*, 1933-34 /*Kułacy*/, publikacja 1936 oraz *Женихи*, 1936 /*Narzeczeni*/. Większą wagę ma poemat *Kułacy* przedstawiający nieco schematycznie dramatyczne wydarzenia związane z kolektywizacją, którym towarzyszył wybuch ostrych kolizji społecznych, ideowych i moralnych, ujawnianie się antagonistycznych, bezkompromisowych postaw i okrutnych nieraz postępków. *Narzeczeni* to poemat żartobliwy, w którym życie kołchozu jawi się czytelnikowi przez pryzmat zarówno wydarzeń realnych, jak i fantastycznych. Oba te czynniki występują samodzielnie, nie łączą się ze sobą w sposób naturalny i nie współdziałają.

W aspekcie interesującego nas problemu folkloryzmu poematy Wasiljewa prezentują różny stopień, zakres, nasilenie i sposoby wprowadzania elementów zaczerpniętych z

twórczości ludowej. Wszystkie one w mniejszym lub większym stopniu są przeniknięte duchem, atmosferą, nastrojem charakterystycznym dla folkloru, gdyż jest to właściwością poezji Wasiljewa w ogóle, jej wyróżniającą cechą. Odnosi się to także do korzystania z wypracowanego w twórczości ludowej systemu wartości etycznych i estetycznych, z zasobów środków stylistycznych i leksykalnych. Tę właściwość poetyki Wasiljewa zauważa i podkreśla znany badacz poematu rosyjskiego lat dwudziestych-trzydziestych Anatolij Karpow. Według niego więź z twórczością ludową nie sprowadza się do "używania intonacji i obrazów pieśni. Związek ten ujawnia się w samych zasadach odzwierciedlania rzeczywistości, sposobach formułowania myśli, doborze szczegółów, kompozycji itd." ⁶.

W niektórych utworach więź z folklorem do tego wyłącznie się ogranicza. Brak w nich wyraźnie wyodrębnionych fragmentów, w których autor spożytkowuje lub twórczo naśladuje różne gatunki poezji ludowej. Odnosi się to w szczególności do takich utworów, jak *Sinicyn i Spółka*, *Perkale Christolubowa* i *Księżę Tomasz*. Zastanawiające jest, że również w poematach o współczesnej wsi z dużą powściągliwością wprowadza Wasiljew pierwiastki folklorystyczne, mimo iż ich udział w strukturze fabularnej, w kompozycji i stylu tych utworów byłby oczywisty i naturalny. Tak np. w *Kułakach* badacze odnotowują nieliczne fragmenty, które można uznać za pochodzące z folkloru, m. in. antykołchozowe czastuszki ⁷. Nieco silniej oddziaływanie twórczości ludowej ujawniło się w poemacie *Narzeczeni*. Cała struktura poematu oparta jest na wywodzącym się z ducha folkloru wzajemnym przenikaniu się rzeczywistości i fantastyki. Trafnie ujął to Aleksander Michajłow, autor monografii o poezji Pawła Wasiljewa: "W fabule bajka i rzeczywistość nie są połączone organicznie, lecz w okolicznościach, w atmosferze odczucie nietrwałości, nieokreśloności - czy to bajka, czy rzeczywistość? - zostało przekazane subtelnie" ⁸.

Z natury rzeczy więź poematów lirycznych z tradycją twórczości ludowej musiała się manifestować inaczej. Forma bezpośredniej wypowiedzi lirycznej zmierzającej do przekazania adresatowi i czytelnikowi przeżyć, uczuć i refleksji autora czyniła zbędnym wprowadzanie do tekstu zamkniętych i wyodrębnionych fragmentów zbliżonych do gatunków poezji ludowej. Natomiast właśnie poematy liryczne przeniknięte są duchem folkloru, afirmacją etosu ludowego, ujawniają stosunek autora do tradycyjnych wartości duchowych, moralnych i estetycznych. Wreszcie w poematach lirycznych poeta pełną garścią sięga do niewyczerpanych zasobów fantazji, symboliki, metaforyki, barwności stylu i bogactwa języka ludu rosyjskiego. Odwołuje się również do zaobserwowanych i przeżytych wrażeń i doświadczeń odnoszących się do obrzędów, obyczajów i zwyczajów, uroczystości religijnych i świeckich z ich niepowtarzalnym kolorytem miejscowym. Wszystko to niegdyś oddziało na jego wrażliwość, na kształtowanie się jego systemu etyczno-estetycznego i znalazło wyraz w utworach, w których na kanwie wspomnień swego wiejskiego dzieciństwa dokonywał rozrachunku z własną przeszłością i z życiem.

Najpełniej i najwszechstronniej spożytkował poeta swą znajomość i fascynację poezją ludową w dwóch poematach o strukturze epickiej, gdzie pierwiastek subiektywny, uczuciowy, ujawnia się głównie dzięki wprowadzeniu do tekstu różnych gatunków liryki ludowej. Są to *Pieśń o zgubie wojska kozackiego* i *Bunt solny*. W nich właśnie najdoskonalej zademonstrował Wasiljew swą znajomość folkloru /nie tylko rosyjskiego/, umiejętność różnorodnego zastosowania materiału folklorystycznego, zarówno na płaszczyźnie treściowej, ideowej, jak też warsztatowej, formalnej. Warto zatem przyjrzeć im się bliżej pod tym kątem widzenia.

Pieśń o zgubie... rozpada się na dwie części, a wewnątrz nich na wiele fragmentów. Obie części różnią się zdecydowanie nie tylko czasem akcji /wojna domowa - lata trzydzieste/, lecz przede wszystkim atmosferą, nastrojem. Odpowiednio do tego sięgnął autor do tradycji, doświadczeń różnych gatunków ustnej twórczości ludowej. Utwór zaczyna się fragmentem łączącym w sobie właściwości pieśni i bajki, w którym świat realny przeplata się z fantastycznym. Taki sposób łączenia faktów historii i współczesności z elementami twórczości ludowej cechuje cały utwór. Dalej w zależności od przekazywanych treści wprowadza poeta różne gatunki folklorystyczne, utrzymuje kolejne fragmenty w duchu, nastroju i rytmie pieśni lirycznej lub żartobliwej czastuszki. Osobiste dygresje przybierają tu postać stylizacji w duchu pieśni ludowej pełnej porównań, metafor, epitetów zaczerpniętych z folkloru kozackiego, ze scenkami rodzajowymi ilustrującymi życie codzienne, zwyczaje i obyczaje. Na wzór literatury ludowej przyroda jest równorzędnym partnerem człowieka, żyje własnym życiem duchowym, jest aktywna. W jej przedstawianiu realizm opisu szczegółów przeplata się z ujęciem bajkowym, fantastycznym. Przygotowanie Kozaków do pochodu i spodziewana rozłąka motywuje pojawienie się zaklęcia na wierność żony mężowi. Inny fragment oparł Wasiljew na znanym z folkloru dialogu. Brat zadaje pytania, siostra mu odpowiada. Odpowiedź motywuje dalsze wątpliwości i kolejne pytania.

Narrację poematu cechuje zmienność. Zmienia się akcja, sceneria, nastroj. Tym nowym zjawiskom odpowiada nowy rytm, odmienne środki stylistyczne. Opowiadający zaledwie sygnalizuje wydarzenia, zwraca uwagę na sprzeczność interesów, postaw, poglądów antagonistycznych sił. Wyraża to nie wprost, lecz niejako udzielając głosu Kozakom, którzy w stylu ludowych pieśni i czastuszek interpretują i oceniają siebie i swoich przeciwników. Utwór zbudowany jest na zasadzie kontrastu. Przeplatają się ze sobą fragmenty poświęcone dwóm stronom konfliktu. W siódmym rozdziale napisanym w duchu i stylu pieśni ludowej, kozackiej, związanej z pochodem bojowym dominuje mroczny nastrój, przeczucie nieszczęścia. Jak groźne memento powraca swoisty refren: "Видно вам, казаки, полечь" /Widać Kozacy, że polegiecie/.

Inna pieśń prowadzi w bój Armię Czerwoną w ósmym rozdziale. Mimo trudności i niebezpieczeństwa śmierci nastrój jest optymistyczny, przeważa oczekiwanie zwycięstwa, przekonanie o słuszności podjętej walki. Powtarzający się motyw brzmi: "Голод, и смерть, и сон поборов" /Zwyciężywszy głód, i śmierć i sen/. Wplecione do tekstu rozdziału pieśni

mają za zadanie podtrzymanie ducha bojowego. W następnym rozdziale uwaga poety skupia się na oddziale Kozaków pobitych, uciekających jak stado wilków w stronę Chin. Narrator zwraca się do nich z pytaniami o odpowiedzialność za to, że kraj pogrążony jest w wojnie, że dla nich nie ma powrotu do rodzinnej stancy. Fabularne rozdziały, np. dziesiąty, wskazują na miejsce i czas, w których rozgrywa się akcja utworu. Opowiadanie przerywane dialogami i replikami nasycone jest elementami folkloru, zwłaszcza w warstwie stylistycznej z charakterystycznymi epitetami i powtórzeniami, z leksyką właściwą dla tamtych czasów i miejsc.

W jedenastym rozdziale więz z folklorem ujawnia się wprost. Jest to kołysanka Kozaczki. Usypia ona synka śpiewając mu o ojcu, który jest daleko, może ranny, może zabity. Matka opowiada dziecku bajkę do snu. W krytyce długo utrzymywało się oskarżenie poety o współczucie wobec Kozaków, o świadome bagatelizowanie lub przytępienie ostrości konfliktu społecznego. Taki zarzut wynikał z jednostronnego spojrzenia na utwór, z oczekiwania, że poeta bezpośrednio, środkami publicystyki politycznej wyrazi swój stosunek do wydarzeń i ich uczestników. Domagano się zatem jednoznacznego potępienia Kozaków i apoteozy czerwonych partyzantów. Echo takich żądań odnajdujemy również w nowszych badaniach. Np. Michajłow pisze: „zaufawszy energii uczuciowej, sile tradycji pieśni ludowej poeta przytępił ostrość konfliktu socjalnego. Fabularne punkty oparcia są w poemacie statyczne, a wokół nich buszuje żywioł pieśni ludowej, pełen namiętności, fantazji, dowcipu, lecz głucho i niedokładnie odzwierciedlający właściwości walki klasowej”⁹. Mimo to zgadzano się co do wysokiej oceny utworu. Pozycja ideowa poety, choć nie wyrażona bezpośrednio, była jednak jasna. Uważał, iż historyczne, społeczne i ideowe racje są po stronie rewolucji, potępiał Kozaków zarówno za obronę przywilejów, nierówności, jak też za okrucieństwo w walce, lecz współczuł im jako przegranym i wyrażał życzliwość wobec ich rodzin, matek, żon i dzieci. Swoje sympatie i antypatie, opinie i oceny ujmował najchętniej w formy zbliżone do różnych gatunków twórczości ludowej, tworząc za ich pośrednictwem pożądaną atmosferę wokół problemów i ludzi, pozostawiając czytelnikowi ostateczny sąd.

Od dwunastego rozdziału prawie wszystko się zmienia. Obie części utworu łączy tylko miejsce akcji. Chronologicznie narracja przeskakuje kilkanaście lat i od wydarzeń rewolucji i wojny domowej przechodzi do problemów związanych z kolektywizacją na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych. Czasem tylko powraca echo wcześniejszych wydarzeń w formie wspomnień, opowiadań i wzmianki o kościach poległych odnajdywanych w stepie. W centrum uwagi jest już nie przeszłość, lecz teraźniejszość. Powstają nowe pieśni, współczesne czastuszki, również skierowane przeciw porządkom porewolucyjnym:

“Што за нова власть така - раздела и разула,
Еще живы пока в станицах есаулы!
Ты скажи-ка, паря, мне, по какому праву
Окаянно кыргизье косит наши травы?”¹⁰

Tak więc sprzeczności społeczne, interesy różnych grup znajdują wyraz w ustnej twórczości ludowej. Zwolennicy nowej władzy śpiewają:

“Пролегли в станицы к нам
Новые дороги,
А старые есаулы
Все сидят в остроге!” /s. 225/.

Fabularną oś drugiej części poematu tworzy bajka o tym, jak diabeł wstępował do kołchozu, podburzał ludzi przeciw porządkom kołchozowym, a wreszcie podpalił zabudowania. Wokół tego wątku skupiają się rozdziały z przyśpiewkami i czastuszkami dotyczącymi życia w kołchozie, zmienionych stosunków między ludźmi, nowych zwyczajów i obyczajów. Tonacja i nastrój tych urywków jednoznacznie wskazują, iż poeta aprobeuje nowe zjawiska w stancy kozackiej, że wiąże z nimi nadzieje na szczęśliwą przyszłość. Perspektywy te wiąże z młodym pokoleniem:

“Слышно веселую поступь весны.
Чьи тут теперь подрастают сыны?
Чья поднимается твердая стать?
Им ли страну теперь владать,
Им ли теперь на ветру молодом
Песней гореть и идти напролом?” /233/

„Pieśni o zgubie...” można zarzucić niedoskonałość kompozycji, niejednorodność fabuły, urywkowość, nieuporządkowanie rozdziałów, brak logicznej więzi między nimi. Nie ma też w utworze zindywidualizowanych postaci bohaterów, pojawiają się tylko nie nazwani nawet z imienia przedstawiciele antagonistycznych sił społecznych. Jest to zbieżne z tradycją pieśni ludowej, którą cechuje szczególnie rodzaj liryzmu: „osobiste, indywidualne występuje tu w postaci ogólnego, bez reszty roztopia się w nim - znajduje to wyraz w trwałości formuł w pieśniach /obrazowych, kompozycyjnych itd./”¹¹. Narrator rzadko ujawnia swe stanowisko wprost, a jeśli - to nie za pomocą dygresji lirycznych, lecz w formie pośredniej, w wypowiedzi ukształtowanej na wzór pieśni, czastuszki lub innego gatunku poezji ludowej. Właśnie obecność, a nawet wyjątkowe bogactwo czynników folklorystycznych stanowi o nieprzemijającej wartości utworu Wasiljewa.

To samo odnosi się do poematu *Bunt solny*. Wydarzenia w utworze rozgrywają się w latach 70-80 XIX wieku, na pograniczu Syberii i Kazachstanu. Jednak poetę interesują nie fakty i postacie historyczne, lecz duch, atmosfera epoki¹². Realizacji tego zadania obok zdarzeń tworzących fabułę i działań oraz przeżyć bohaterów doskonale służą różnorodne gatunki folkloru wzbogacające i urozmaicające treść. W opisach życia codziennego, obyczajów, obrzędów i uroczystości sięgnął poeta do doświadczeń epiki ludowej.

Niezwykle sugestywny i urzekający jest obraz wesela w stancy kozackiej. Ta tradycyjna uroczystość rodzinna pozwoliła autorowi zaprezentować szeroką gamę folkloru weselnego - zwyczajów, obrzędów, pieśni.

Poeta zademonstrował doskonałą znajomość środowiska, które przedstawia, jego problemów, tradycji, postaw, poglądów i życia wewnętrznego. Panuje też świetnie nad bogatym, różnorodnym, wielobarwnym materiałem i umiejętnie podporządkowuje go swoim zamiarom ideowym i artystycznym. Wprowadzenie do tekstu utworu różnorodnych form obrzędowości, scenek rodzajowych, spożytkowanie bogatej symboliki jest najzupełniej naturalne, nie robi wrażenia sztucznych ozdobników. Pieśni i inne gatunki twórczości ludowej tworzą rodzaj lirycznych przerywników w linearnym, chronologicznym rozwoju fabuły, a niejednokrotnie stanowią kontrast wobec rozgrywających się wydarzeń¹³. W nich najczęściej zawiera się i ujawnia pozycja ideowa, społeczna i etyczna autora, jego subiektywna ocena faktów i postaci¹⁴. Zastępują one zatem tradycyjne w poemacie epickim dygresje liryczne.

Poeta nie podporządkowuje się biernie zastanej tradycji, choć niewątpliwie jest zafascynowany bogactwem i różnorodnością ludowej symboliki /np. narzeczoną uosabia gołąbka lub paw/. Wasiljew niejednokrotnie dokonuje gruntownych przewartościowań ujęć utrwalonych w tradycji ludowej. Odnosi się to np. do tak trwałych i zdawać by się mogło nienaruszalnych opinii jak ocena w folklorze rosyjskim Jermaka jako zdobywcy Syberii. Autor *Buntu solnego* wbrew przyjętemu powszechnie pogładowi pozbawia go i towarzyszących mu Kozaków bohaterskiej aureoli, przedstawia ich działania jako akt kolonizacji i rozboju.

Ambiwalentny jest w ogóle stosunek poety do Kozaków. Bynajmniej ich nie idealizuje. Z jednej strony, z pewną dozą sympatii i współczucia prezentuje ich przeżycia i nastroje, radości i smutki, wierność w uczuciach i odwagę w walce. Z drugiej jednak, nie ukrywa i nie pomija ujemnych, a nawet odrażających ich cech: cynizmu i okrucieństwa, pychy, wywyższania się ponad innych. Jeśli nawet wyczuwa się podziw i urzeczenie życiem codziennym stanic kozackiej, obrzędami, uroczystościami, barwną stroną obyczajowości, to jednocześnie widać, że zdecydowanie dystansuje się poeta od społecznych i estetycznych postaw czołowych przedstawicieli tego środowiska. Pociąga go widowiskowa, estetyczna płaszczyzna przedstawiania życia Kozaków. Natomiast ich charaktery, poglądy i postęпки ujmuje w sposób satyryczny, a czasem wręcz groteskowy.

Podobnie jak w *Pieśni o zgubie...* ważną rolę w kompozycji utworu oraz w jego koncepcji ideowej odgrywa kontrast. W szczególności ujawnia się to w sposobie spożytkowania elementów folkloru. Jeśli różnorodne gatunki rosyjskiej poezji ludowej służą przedstawieniu radosnej atmosfery i barwnego obrazu życia stanic żyjącej odświeżenie, tętniącej szybkim rytmem, pulsującej zmiennością i różnorodnością, to sięgnięcie do skarbnicy folkloru kirgizkiego służy tworzeniu ciężkiego nastroju, odzwierciedleniu tragizmu sytuacji, przecucia nieszczęścia. Środkami właściwymi dla tego folkloru przekazuje poeta mroczny koloryt, beznadziejność bytowania podbitych ludów, ich tęsknotę za lepszym życiem, a jednocześnie bierność, godzenie się z nędzą, przystosowanie się do wegetacji. Odzwierciedlają to ich pieśni o jednostajnym rytmie. Interesująca i udana jest imitacja kazachskiej pieśni ludowej z powracającym refrenem ujęta w formę recitativu z wyrzistą deklamacją słów. Konflikt społeczno-ideowy i narodowy

znalazł zatem wyraz w starciu się dwóch żywiołów folklorystycznych: barwnej, przesyconej urozmaiconą obrazowością, "flamandzkiej" pieśni kozackiej ze smutną, przeciągłą jak jęk pieśnią kazachską, niezwykle oszczędną i powściągliwą w sferze stylistycznych środków wyrazu artystycznego¹⁵. Kontrast widoczny jest także w pejzażu. O ile we fragmentach "kozackich" jest on żywy, bujny, barwny i przyjazny ludziom, to przyroda otaczająca Kirgizów i wchodząca do ich pieśni jest ciemna, szara, jednobarwna i wroga wobec człowieka. Step jest bardzo aktywny, zmienny, lecz zawsze nieprzyjazny, dręczący upał przeplata się z nieznośnym mrozem.

Na wartościującą funkcję pierwiastków folklorystycznych słusznie zwraca uwagę Michajłow: "Epicka moc i swoboda początku określają nie tylko skalę utworu, rozmach jego wydarzeń, lecz również tonację. W hulaszczym wielogłosie wesela, w przeciągłej i zadowolonej melodii codzienności staniczy raz po raz uderzy ucho ściskająca nuta tęsknoty, ciężkiego przecucia. Jako ostry kontrast wobec wybujałej wesołości wesela zabrzmiała trwoźna melodia zbliżającego się nieszczęścia, związana z tematem kirgiskim i <<buntem solnym>>. Właśnie w takich kontrastowych złączach melodyjnych widoczna jest podstawa pieśni ludowej. Jej roli w kontrapunkcie utworu nie da się przecenić"¹⁶.

Wasiljew na ogół z dużym wyczuciem i umiarem rozgranicza funkcje różnych gatunków twórczości ludowej¹⁷. Podporządkowuje je postawionym zadaniom ideowym, przystosowuje do istniejących okoliczności, a gdy trzeba to zmienia ich formę i wydźwięk. Wówczas dzięki ironicznemu podtekstowi diametralnie zmienia się wymowa urywka. W takim celu spożytkował poeta formę płaczu po zmarłym. W rozdziale *Плакальщицы /Płaczki/* widać satyryczną intencję. Autor zauważył zawartą w opłakiwaniu możliwość ukrytej walki, polemiki, oskarżenia, więc tę formę tak naturalną w kontekście fabuły wybrał dla dyskredytacji atamana i jego otoczenia, ich nieuzasadnionych pretensji, bezpodstawnego poczucia wyższości. W ten sposób w zderzeniu ze znanymi czytelnikowi faktami obrzęd opłakiwania i słowa płaczu stają się parodią i farsą i zamiast żałoby i smutku wyrażają i wywołują brak szacunku, drwinę z samego obrzędu i zmarłego¹⁸. Czasem jednak, ulegając fascynacji materiałem folklorystycznym, wprowadza go poeta w sposób mechaniczny. Odnosi się to w szczególności do końcowych rozdziałów poematu, gdzie pieśni służą celowi narracji lirycznej i symbolicznej, są oderwane od fabuły, rozwoju wydarzeń i mają charakter dekoracyjny¹⁹.

W poematach Wasiljewa obserwujemy zatem dwa odrębne sposoby wprowadzania materiału folklorystycznego. W poematach lirycznych i niektórych epickich, zwłaszcza poświęconych współczesności, obecność pierwiastków zaczerpniętych z poezji ludowej mniej rzuca się w oczy, choć przenika całą tkankę narracyjną i opisową utworów. Po prostu poeta nie wyodrębnia w nich fragmentów wzorowanych na gatunkach poezji ludowej. Natomiast w niektórych poematach epickich, szczególnie w *Pieśni o zgubie...* i *Buncie solnym*, jak stwierdza jeden z badaczy, "Pieśń liryczna i historyczna, czastuszka, zaklinanie, płacze itp. są wprowadzane do tekstu otwarcie, czasem nawet wydzielone cudzysłowem. Za pośrednictwem

pieśni, wyraźnego zróżnicowania jej środków stylistycznych ujawnia się emocjonalna zawartość epicka tych utworów polifonicznych”²⁰. Dokonany przegląd w pełni potwierdza to spostrzeżenie.

Paweł Wasiljew był jednym z tych poetów rosyjskich, którzy jak wcześniej Sergiusz Jesienin, Mikołaj Klujew lub Piotr Orieszyn, a w latach trzydziestych Aleksander Twardowski, Michał Isakowski lub Borys Kornilow cały swój system wartości etycznych i estetycznych oparli na tradycjach i doświadczeniach folkloru. Z tej ścisłej i organicznej więzi jego poezji z ziemią, wsią, przyrodą, obyczajami i językiem ludu wynikały zarówno jego sukcesy, jak też porażki i słabości. W poematach, które należą do największych jego osiągnięć twórczych, ujawniły się wszystkie właściwości jego poezji. Należy wszakże pamiętać, iż mimo niezaprzeczalnych osiągnięć był dopiero na początku drogi życiowej i artystycznej, ciągle rozwijał i doskonalił swój warsztat poetycki, przewartościowywał swe dzieło i mógł dokonać o wiele więcej. Nie ulega jednak wątpliwości, że również dalsza ewolucja jego twórczości przebiegałaby w nurcie związanym z poezją ludową, że niezmiennie sięgałby do jej źródeł.

PRZYPISY

- ¹ Е. Усиевич: *От чужих берегов*, W: *Поэтический сборник 1934*, s. 259.
- ² А. Карпов: *Продиктовано временем*, Тула 1974, s. 128; Т.М. Мадзигон: *К вопросу об идейно-художественном содержании поэмы Павла Васильева “Соляной бунт”*, W: *Филологический сборник*, вып. V, Алма-Ата 1966, s. 3. Problem ideowej postawy zaprezentowanej przez Wasiljewa w poematach poruszano także w innych publikacjach: Т. Мадзигон: *Лирические поэмы П. Васильева* W: *Филологический сборник*, Алма-Ата 1967, вып. 6/7, s.13-30; Т. Мадзигон: *Фольклорные истоки поэтики П. Васильева*, W: *Русская литература* Алма-Ата 1972, вып. 3, s.71-78; А. Карпов: *Поэмы П. Васильева*, W: *Вопросы русской и зарубежной литературы*, Тула 1971, s. 160-179; А. Кедровский: *Из истории советской исторической поэмы*, W: *Вопросы литературы*, Курск 1972, s. 77-85; *Уч. зап. Курского пед. инст.*, т. 94; Л. Быков: *Драматическая поэма в советской литературе первой половины 30-х годов*, W: *Проблемы стиля и жанра в советской литературе*, Свердловск 1974, сб. 7, s.42-49; Н. Вилор: *Поэма П. Васильева “Песня о гибели казачьего войска”* W: *Вопросы русской и зарубежной литературы*, Омск 1969, s.68-81 /*Уч. зап. Омского пед. инст.*, вып. 40/.
- ³ А. Михайлов: *Степная песнь. Поэзия П. Васильева*, Москва 1971, s.80-81.
- ⁴ С.А. Михеева: *Лирические поэмы П. Васильева*, W: *Жанр и композиция литературного произведения. Межвузовский сборник*, вып. 1, Калининград 1974, s. 121.
- ⁵ А. Карпов: *Русская советская поэма 1917-1941*, Москва 1989, s.261.
- ⁶ А. Карпов: *Продиктовано...*, s. 128.
- ⁷ Т. Мадзигон: *Творчество П. Васильева, Автореферат...*, Москва 1966, s. 19; А. Михайлов..., s. 208.
- ⁸ А. Михайлов..., s. 230.
- ⁹ А. Михайлов..., s. 97.

- 10 П. Васильев: *Избранное*, Москва 1988, s. 224. Dalej urywki z poematów Wasiljewa przytaczam według tego wydania z podaniem strony w tekście. Z.Z.
- 11 А. Карпов: *Русская...*, s. 261.
- 12 Н.А. Вилор: „*Соляной бунт*” П. Васильева и особенности поэмого жанра в поэзии начала 30-х годов W: *Вопросы русской литературы*, Омск 1970, s. 19 /*Ученые записки гос. пед. инст. им. Горького*, вып. 56/.
- 13 А. Карпов: *Продиктовано...*, s. 128.
- 14 Н.А. Вилор: „*Соляной бунт*”... s. 12.
- 15 С.А. Михеева..., s. 109.
- 16 А. Михайлов..., s. 117.
- 17 Т. Мадзигон: *К вопросу...*, s. 15-16.
- 18 Т. Мадзигон: *К вопросу...*, s. 22.
- 19 Tamże
- 20 Т. Мадзигон: *Истоки образного строя поэмы П. Васильева “Лето”*, W: *Проблемы поэтики*, Алма-Ата 1980, s. 130.

ФОЛЬКЛОРИЗМ ПОЭМ ПАВЛА ВАСИЛЬЕВА

Резюме

Поэмы играют важную роль в творчестве Васильева. Все они тематически связаны с жизнью в прошлом и настоящем казачьей станицы на Иртыше. Поэмы Васильева четко разделяются на эпические /в основном на историческом материале/ и лирические, связанные непосредственно с личностью автора. Во всех поэт пользуется опытом народной поэзии. Фольклоризм поэм Васильева проявляется очень разнообразно. Это идейное воздействие народного творчества, его атмосфера и система ценностей /особенно этических/, использование устойчивых мотивов и образов, стилизация под разные фольклорные жанры и, наконец, применение народных стилистических средств. Все эти фольклорные элементы молодой поэт умело вплетает в эпическое повествование или лирическое высказывание, подчиняя их своему идейному и эстетическому замыслу.